

Mesta na otokih-Mljet (*Melita*) (31-36), Faros (*Pharos*) oz. Stari grad na otoku Hvaru (36-40), Isa (*Issa*) oz. Vis na otoku Vis (119-126) in Arba oz. Rab na otoku Rab (133-136) ter obalna mesta Histrije in Dalmacije-Parentij (*Parentium*) oz. Poreč (61-74), Pola oz. Pula (75-84), Jader (*Iader*) oz. Zader (127-132), *Narona* oz. Vid kod Metkovića (49-54), Enona (*Aenona*) oz. Nin (55-60), Salona (*Salonae, Salona*) oz. Solin (89-98), *Aspalathos* oz. *Spalatum* oz. Split (99-112) so prve urbanizirane naselbine na vzhodnojadranski obali. Nekatere so nastale kot grške kolonije (Isa), druga so se razvila iz grških trgovskih emporijev (Narona). Ostale so nastale z rimsko urbanizacijo naselij zavezniških ali poraženih lokalnih skupnosti. Večina mest je imela proti koncu 1. st. pr. n. št. že mestno upravo, rimske oblike oblasti, kulture in religije. Njihovi prebivalci so služili v rimski vojski. Druga polovica 1. st. pr. n. št. je čas velikega razcveta obalnih mest. V času vladanja Cezarja in Avgusta številna mesta dobijo kolonialen status (Pola, Parentij, Jader, Salona itd). Salona, ki je bila največje mesto province Dalmacije, se je razvila iz delmatskega naselja. V 1. st. pr. n. št. je bila v državljanski vojni med Cezarjem ter Pompejem na strani zmagovalca in je prevzela vlogo vodilnega mesta v provinci.

V obalnih mestih se je zgodaj uveljavilo krščanstvo. Parentij in Salona sta postali močni škofijski središči. Propad obalnih mest se je pričel šele z vpadom Avarov in Slovanov, vendar je v večini mest antični raster ohranjen skozi srednjeveško pozidavo.

Od sredine 2. st. pr. n. št. so Rimljani večkrat prodrli na območje med Savo in Dravo. Dokončno je ta prostor zavzel Oktavijan v pohodu med leti 35 in 33 pr. n. št. Upori proti rimski okupaciji so se nadaljevali vse do leta 9. n. št., ko je z zadoščitvijo upora obeh Batonov zavlada mir. Rimljani so ob zasedbi najprej vzpostavili upravo in uvedli rimske oblike oblasti. Na meji so razporedili vojne formacije z utrjenimi tabori, manjšimi kasteli, utrdbami in opazovalnimi stolpi. V nova mesta, ki so jih postavili v neposredni bližini naselij lokalnih prebivalcev, so naseljevali rimske državljane in veterane, kar je pospešilo romanizacijo. Avtorica s tega območja predstavi mesta Adautonija (*Adautonia*) oz. današnje Ščitarjevo (11-16), Akve Iase (*Aquae Iasae*) oz. Varaždinske Toplice, (17-24), Cibale (*Cibalae*) oz. Vinkovci (25-30), Murso (*Mursa*) oz. Osijek (41-48), Siscija (*Siscia*) oz. Sisak (83-87) in *Ad Fines* oz. Topusko (113-118). Z obdobjem miru v 1. st. n. št. se je pričel razcvet trgovine, obrti in vzpona mest. Večji razcvet ta mesta doživijo v času po markomanskih vojnah in za časa vlade Septimija Severa. Obdobje blagostanja pa traja vse do konca 4. st. Neposredna bližina meje, ki je nekoč omogočila nagel razcvet, je bila v času pozne antike vzrok za nagel propad mest.

Najpomembnejša mesta na tem območju so gotovo Mursa, Siscija in Cibale. Ustanovljena so bila na strateških pozicijah ob plovnihih rekah in pomembnih prometnih komunikacijah. Zgodaj so dobila mestne pravice; Siscija je postala kolonija v času vladanja Vespazijana, za Trajana je mesto dobilo častni naziv. Mursa je prejela kolonialni status za časa vladanja Hadrijana, Cibale pa so postale v obdobju vladanja Hadrijana municipij in kolonija za Septimija Severa. V Sisciji je bila v času barbarskih vpadov tovarna orožja. Pod Galijenom pa je pričela delovati tudi kovnica denarja. V vseh treh mestih so zgodaj nastale močne krščanske skupnosti.

Knjiga pred nami na berljiv, poljuden ter hkrati strokoven način, z atraktivnim fotografskim gradivom in smiselno izbranimi izseki iz zgodovine posameznih mest predstavi širitev, razcvet in zaton antičnih mest na območju današnje Hrvaške. Predstavljena so vsa mesta, ki so v antičnem obdobju predstavljala pomembno trgovsko, religiozno ali obrtniško središče. Knjiga je lahko v veliko pomoč dijakom in študentom, ostalim zainteresiranim pa ličen vodič na poletnih potepanjih.

Maria Cecilia D'Ercole: *Importuosa Italiae litora. Paysage et échanges dans l'Adriatique méridionale à l'époque archaïque.* Centre Jean Bérard. Études 6. Naples 2002.

Zelo zanimiva knjiga je nastala iz doktorske naloge, ki jo je avtorica zagovarjala decembra 1993 na Univerzi Paris-I. Knjiga je tudi oblikovno-tehnično privlačna, če spregledamo pomankljivo citirana slovanska imena, škoda je le, da ni stvarnega kazala. Obravnava trgovske stike na območju zahodne jadranske obale, torej antičnih regij Davnije in Samnija v arhajski dobi. To so bili nevarni odseki obale skoraj brez pristanišč - od tod iz Plinija vzeti latinski naslov -, ki so se jih tedanji pomorci kljub bogatim izkušnjam na morju bali, moderni raziskovalci pa pogosto zanemarjali. Avtorica se je odločila, da monografsko obdela jadransko obalo od izliva reke Ofanto do reke Biferno, ki so jo v času med 8. in 6. stoletjem pr. Kr. naseljevali Frentani na severu in Davnijci na jugu in ki vključuje znamenit rt Garganum/Monte Gargano ter z legendo o Diomedu povezano mesto Arpi in znana arheološka najdišča kot Campomarino, Manacorda, Monte Saraceno, Coppa Navigata, Cupola, Salpi, Canosa. Zaradi primerjav in kompleksnosti gradiva avtorica velikokrat v svojih raziskavah poseže izven meja, ki si jih je postavila. Veliki zgodovinski preobrati, ki so se tedaj dogajali na Balkanskem in Apeninskem polotoku, so se teh krajev le bežno dotaknili, vendar pa so se ti procesi odražali tudi tu, kar je lepo razvidno prav iz trgovskih stikov.

Najdbe, ki jih avtorica preučuje, so heterogene, skuša jih postaviti v topografski in zgodovinski kontekst. Za topografijo so poleg modernih raziskav posebej pomembni podatki antičnih geografov in zgodovinarjev. Zanimivi geografski podatki izvirajo iz periplov, opisov plovbe, ki so črpali še iz minojske in mikenske tradicije in v 6. stoletju in poznejših časih zapisovali prek ustnega izročila ohranjene podatke tedanjih izkušenih morjeplovcev, ki so jih prenašali iz roda v rod. Opisi obal so imeli čisto praktični cilj: olajšati plovbo po Sredozemlju s pomočjo čim točnejših podatkov o obali in njenih morebitnih nevarnostih, dolžini plovbe, pristaniščih in o neposrednem zaledju, predvsem ob izlivih večjih rek. Opis obal v t.i. Psevdo-Skilakovm Periplu je pomemben za obe jadranski obali: nastajal je dvesto let od 6. do 4. stoletja, ko je bil zapisan z vsemi dotedanjimi podatki v obliki, v kakršni se je ohranil do danes. Pomembni viri za zahodno jadransko obalo so tudi Pomponij Mela in Strabon ter Plinij. Strabon npr. omenja tri pristanišča Frentanov: Orton, Histonium in Buca, slednje morda Campomarino. Posebej pomemben za plovbo je bil znameniti Mons Garganus z otoki Tremiti nasproti. Na določenih odsekih so lagune omogočale varnejšo plovbo, primerno za ustavljanje in kupovanje soli, ki je bila ena najbolj iskanih dobrin. Primerni za pristajanje so bili tudi izlivih večjih rek, posebej zato, ker so vodile direktno iz morja v notranjost in k novim tržiščem.

Trgovinski stiki z Grčijo so bili prastari: pomorci iz Egejskega morja so v mikenskem obdobju prihajali v Japigijo, severno Davnijo in v območje delte reke Pad. Nekateri so s to najstarejšo fazo trgovine med Grčijo in Jadranom povezovali legendo o Diomedu. Stiki z Grčijo se kažejo v sledovih metalurških dejavnosti, npr. v kraju Coppa Navigata, ter v ostankih monumentalnih skulptur, ki so jih odkrili v krajih Tiati, Bovino in Monte Saraceno. Po omenjeni mikenski fazi so stiki z Grčijo zelo oslabei, vse do 6. stoletja, ko so spet oživeli. Začeli so uvažati bronaste predmete iz Peloponeza, keramiko iz vzhodne Grčije ter atiške vaze. Na sosednji obali pa je bil uvoz korintskih izdelkov, amfor in druge keramike velik že od ustanovitve korintskih kolonij v Korkiri, Epidamnu in Apoloniji v 8. in 7. stoletju pr. Kr. Korintski izdelki so prihajali predvsem v južno Ilirijo, Salento, Pevcetijo in Epir. Zanimivo, da je istočasno uvoz iz etruščanskih mest v južni Apuliji zelo redek, zato je nenavadno, da so se leta 524 pr. Kr. Etruščani, Davnijci in Umbri povezali v boju proti Grkom iz Kum, da bi si zagotovili Kampanijo, za katero so se vse bolj zanimali Atenci in drugi Grki. Izjemno je, da je v 6. stoletju v Davnijo prispela celo

egipčanska vaza, nedvomno uporabljena v kulturne namene, ki je pripadala visokemu uradniku na dvoru faraona Psametiha II. (595-589).

Razni trgovski stiki se kažejo v uvozu jantarja z Baltika, kovin in kovinskih izdelkov z Balkana, dragocenega nakita in obeskov ter fibul in grške in druge keramike, skozi te uvožene predmete pa se hkrati zrcali razvita domača obrt in kultura, ki je prišla najbolj do izraza v izvozu geometrično okrašene davnijske keramike. Ta keramika je bila zelo priljubljena in so jo uvažali na južno tirensko obalo, v kraje na obeh straneh Jadrana, tudi v Istro in Padsko delto ter v Jonijo. Na davnijskih stelah so upodobljene poleg oseb, oblečenih v domačo nošo, zaobljene ladje (morda podobne tistim, ki jih omenja Herodot), ki so predstavljale enega od tipov ladij, ki so tedaj plule po morjih. Znamenita ladja iz Novilare je nekoliko drugačna, vendar se zdi, da se na začetku 7. stoletja tudi etruščanske ladje niso dosti razlikovale od italjskih. Stiki s sosednjimi in grškimi pokrajinami so se kazali v umetnostni tradiciji ter različnih kultih, kult Diomeda, posebej dobro dokumentiran v Davniji, kjer naj bi Diomed živel vse do smrti, pa med drugim ponazarja etape plovbe po Jadranu, saj je bilo njegovo svetišče odkrito tako na Palagruži kot na Rtu Ploče, ki se je v antiki celo imenoval Diomedov rt.

Marjeta ŠAŠEL KOS

Supplementa Italica. Nuova serie 19. Edizioni Quasar, Roma 2002. 328 str., številne fotografije med besedilom.

Pomembna epigrafska serija *Supplementa Italica*, ki jo je ustanovil Silvio Panciera in ki bedi nad njenim uspešnim in rednim izhajanjem (v pričujočem zvezku je na začetku izpod njegovega peresa predstavitev knjige), vsebuje nove napise štirih rimskih mest. Iz 6. italjske regije Umbrije napise iz mesta *Interamna Nahars*, iz Ligurije (9. regije) napise iz mest *Pollentia* in *Augusta Bagiennorum* ter iz 11. regije (Transpadana) napise iz mesta *Vercellae* in teritorija med Vercelami in Eporidijo. Kot podobni krajski epigrafski korpusi iz prejšnjih zvezkov te zbirke vsebujejo tudi ti mnogo več kot le nove in revidirane napise. Za vsako mesto je objavljena vsa nova literatura, ki se nanj nanaša, s posebnim poudarkom na epigrafski literaturi (posebej so označena vsa tista dela, v katerih so objavljeni novi napisi ali nova čitanja že znanih napisov). Dalje vsebuje vsak prispevek tudi zgodovinski uvod, v katerem so predvsem poudarjene novosti zadnjih let, npr. spremenjena podoba mesta zaradi novejših arheoloških izkopavanj ali topografskih in drugih raziskav. Temu uvodu sledi seznam vseh že objavljenih napisov, v zvezi s katerimi so bile ugotovljene kakršnekoli dopolnitve ali spremembe.

Najdaljši je epigrafski članek o novih rimskih napisih iz Interamne Nahars (zdaj Terni), ki sta ga napisala Claudia Andreani in Maurizio Fora. V njem je na novo objavljenih oz. na novo prečitanih 35 napisov. Ime mesta je povezano z imenom *Naharkum* z iguvinskih plošč ter z umbrijsko reko Nar (= Nera), torej s prastarimi prebivalci Umbrije. Mesto je bilo rimski municipij, ki ga je upravljal odbor štirih mož (*quattuorviri*). Po poznorimskih virih naj bi bila po rodu iz Interamne zgodovinar Tacit in cesar Tacit. Med novimi napisi je zanimiv oltar, posvečen Silvanu, ki sicer v panteonu mesta doslej ni bil znan. Pomemben je počastilni napis za uglednega meščana Voluzija Voluzijana, ki se je s svojo radodarnostjo pri someščanih tako zelo izkazal, da so mu napis postavili "zaradi velikih zaslug do posameznikov in do vseh". Bil je rimski vitez, torej je moral biti zelo premožen, in tudi svečeniška funkcija, ki jo je opravljal, kaže, da je bil član mestne aristokracije. Bil je namreč *Laurens Lavinas*, kar je bila stara svečeniška funkcija, povezana z ustanovnimi rimskimi miti. Nagrobni napis cesarjevega sužnja, ki je skrbel za cesarjeva oblačila, je zdaj

izgubljen, nekaj napisov omenja običajne mestne funkcije, kot npr. štiri mestne upravnike in svečenika, ki je skrbel za vladarski kult. Na nekaterih napisih so omenjena manj znana imena, npr. zelo redko družinsko ime *Detelius* oz. doslej znano *Mevidius*.

Sledi članek, ki prinaša nove napise ligurskega mesta *Pollentia* (zdaj Pollenzo), ki sta ga napisala Giovanni Mennella in Elena Bernardini. Mesto je bilo zelo staro, morda ustanovljeno celo že leta 179 pr. Kr. Imelo je pestro zgodovino, iz katere so znani žal le drobci. Bilo je vpleteno v boje med Cezarjevimi morilci ter Oktavijanom in Antonijem. Po Dioklecijanovih reformah je pripadalo provinci Kotijske Alpe (*Alps Cottiae*), leta 402 naj bi ga razušili Goti. Med napisi je morda najzanimivejša lepo izdelana stela z zatrepom, v katerem je upodobljen okrogel ščit s prekrizanima sulicama. Dal jo je postaviti trgovec z vinom, osvobojenec Mark Lukrecij Hrest. To območje je bilo v antiki znano po dobrem vinu, vendar doslej ni bil dokumentiran noben trgovec ali proizvajalec vina. Ohranjen je nagrobnik družine Barbulazijev, ime, ki doslej v rimskem imperiju še ni bilo izpričano.

Giovanni Mennella in Elena Bernardini sta tudi avtorja naslednjega prispevka, v katerem so objavljeni novi napisi iz ligurskega mesta Augusta Bagiennorum (zdaj Bene Vagienna). V času državljskih vojn so se Bagieni, po katerih je mesto dobilo pozneje ime, bojevali na napačni strani, na strani Antonija, ki ga je Oktavijan premagal pri Akciju. Bagieni so bili po njegovi zmagi naseljeni po drugih kolonijah izven Italije, npr. v Dirahiju ali Filipih, Oktavijan pa je v mestu naselil svoje veterane in ga imenoval po sebi. Eden nekdanjih prebivalcev, ki ga je zadela usoda kolonista in je moral zapustiti rodno mesto in Italijo, je verjetno znan z napisa. *C. Naevius Asus*, nekdanji vojak 4. legije, je bil vpisan v volilno okrožje *Voltinia*, značilno za prebivalstvo Dirahija in Filipov, ne pa za prebivalce Avguste Bagienov. Vendar se je vrnil, ker je želel ostanek življenja preživeti v domačem mestu.

Avtorica zadnjega epigrafskega prispevka je Silvia Giorcelli Bersani, ki je zbrala nove napise mesta *Vercellae* (zdaj Vercelli). Mesto so dolgo napačno povezovali z zmago Gaja Marija nad Cimbri leta 101 pr. Kr., vendar je bil prizorišče zmage v resnici manjši kraj z istim imenom v območju Padove delte. V prelomnem letu 69 pr. Kr., letu štirih cesarjev, so *Vercellae*, kot piše Tacit, skupaj z drugimi transpadanskimi mesti podprle Vitelijeve legije. Območje Transpadane so naseljevali v veliki meri tudi Kelti. Da je bil keltski jezik v uporabi tudi v času napredujoče romanizacije, kaže dvojezični mejnik iz 1. stoletja pr. Kr., ki ga je dal postaviti *Acisius Argantocomateracus*. Drugo ime ne pomeni nujno patronimika, lahko je označevalo javno funkcijo, ki jo je Acizij opravljal, ali pa morda ljudstvo, ki mu je pripadal. Mejnik je označeval parcelo, ki jo je Acizij namenil bogovom in ljudem za skupno uporabo, kar je pomenilo posvečeno zemljo pri kakšnem svetišču, ki je služila kulturnim namenom. Razlaga napisa in natančnejša datacija ostajata nepojasnjeni, očitno pa je, da sta rimska in keltska skupnost tedaj živeli v sožitju. V mestu je bilo najdenih tudi precej poznorimskih napisov.

Marjeta ŠAŠEL KOS

Supplementa Italica. Nuova serie 20: M. Chelotti, *Venusia*. Edizioni Quasar, Roma 2003. 333 str., številne fotografije med besedilom.

Dvajseti zvezek epigrafske serije *Supplementa Italica* (nova serija), ki mu je predgovor napisal, tako kot prejšnjemu, Silvio Panciera, je v celoti posvečen napisom antične Venusije, zdaj Venose. Nove napise, ki jih je prek tristo, je zbrala in komentirala Marcella Chelotti. Staro italjsko mesto z zelo pestro zgodovino je bilo eno od mest 2. italjske regije Apulije in Kalabrije,